

**ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДОСЛІДНИК ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ
ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО (ТУПТАЛА)**

У статті йдеться про вивчення Іваном Огієнком життя і творчості одного з найвидатніших діячів української церкви XVII – XVIII ст. Дмитрія Ростовського (Туптала), визначаються причини зацікавлення митрополита особою та літературним доробком Святителя.

На початку 60-х років Іван Огієнко, готуючи до видання перші три частини "Української патрології" (Вінніпег, 1965), зазначить: "Якраз тепер ми переживаємо такий час, коли на кожному кроці кидається нам у вічі, що ми всі конче потребуємо зразків, як нам належить жити, кого й що треба нам наслідувати... Таких зразків у своєму минулому Україна має повно. І це, в першу чергу, наші українські Святі та великі Отці нашої Української Церкви" [1: 16]. У цій тезі автор відверто виявив своє бажання використати власні наукові дослідження з метою суто дидактичною: формувати національно свідому особистість, яка б усвідомила велич власної нації, познайомившись із життям та діями святих духу, на яких так багата українська історія. Закономірно, що в коло наукових зацікавлень Іларіона не могла не потрапити і постать Данила Туптала, більш відомого як Дмитрій Ростовський. Про нього Огієнко буде писати: "Це один із тих передових українських духовних мужів, що ретельно вели вперед розвій української церкви і що позоставили плідні сліди своєї видатної праці в кожній закутаній українського релігійного й культурного життя" [2: 242]. Сформувавшись як вчений у науковій школі Володимира Перетца, Огієнко працюватиме і як дослідник-медієвіст, обираючи з величезного обшару української давньої літератури постаті, які засвідчують не лише значний літературний поступ, але й патріотичну заангажованість, зацікавленість у збереженні і розвої національної православної церкви, ідеологом якої пізніше стане й Іларіон. Ім'я ростовського Святителя, автора найбільшої в історії Української Церкви антології житій святих – Четьїв-Міней, вперше зустрічаємо у наукових розвідках Огієнка вже у 1912 році, коли молодий на той час вчений вперше серед українських літературознавців здійснив спробу дослідження "Руна орошеного" Дмитрія Туптала [3]. Треба зауважити, що ця розвідка, присвячена творчості письменника, фактично була однією з перших, що повернула ім'я Туптала у національний літературний процес. Адже до цього часу вивченням життя і творчості митрополита Ростовського (за незначними винятками) займалася лише російська медієвістика [4], трактуючи його особистість виключно у контексті історії російської православної церкви.

На нашу думку, інтерес Огієнка до особи Данила Туптала можна пояснити не лише науковими зацікавленнями вченого. Варто, мабуть, говорити і про духовну близькість та спорідненість життєвих доль двох великих, хай і віддалених цілими епохами, діячів національної культури, про що пише і М.Тимошик [5:36]. Обоє присвячують чи не все своє свідоме життя єдиній справі: Туптало працює над Четьями, Іларіон – над перекладом Біблії. Обоє виявляють письменницький талант, уміння працювати з джерелами, врешті – надзвичайну працездатність. При цьому мета у Дмитрія і Іларіона теж одна: дати своїм сучасникам і нащадкам систематизований, добре вивірений матеріал для самовдосконалення, укріпити славу Української Церкви, довести її самодостатність і святість. Обоє працюють як педагоги: Дмитрій відкриває першу у Ростові школу, Іларіон опікується університетом у Кам'янці та дбає по закордонах про справу національної освіти. Врешті, обох їх чекала однакова доля вигнанців: жити поза рідною землею і бути похованими в чужій землі.

Почуття Ростовського митрополита були добре зрозумілими Іларіонові, мабуть, тому у 1959 році у Вінніпезі, усього за один день (1 травня, на Страсну п'ятницю) [6: 143] він напише драматичну поему "На чужині" (І до сьогодні це єдиний в нашій літературі художній твір, присвячений особі Дмитрія Ростовського (Туптала), про "успіння в Бозі" Святителя. За декілька хвилин до смерті Дмитрій Ростовський виголошує слова, які могли б належати і самому авторові поеми:

*Все пахне рідна Україна,
До неї в снах ясна дорога:
Хоча б на день та переміна, –
Дихнуть Дніпровим вітром змога!... [6: 100].*

Авторські настрої відчувуються і у передсмертних думках Дмитрія: хоч він і вмирає на чужині, всі його "думи пророчі", залишені в проповідях і книгах, понесуть в українську землю його вірні учні і послідовники.

Характеристика Іларіоном Дмитрія: "Увесь час працював для самоосвіти і став одним із найкращих українських учених. І весь час був українським патріотом, піддержував волю Української церкви" [7, 270] – може з повним правом бути і самохарактеристикою дослідника.

У дослідженні, присвяченому книзі Дмитрія Ростовського "Руно орошенное", І.Огієнко зробить спробу її наукового опису, а також глибоко і науково виражено схарактеризує перший із творів молодого проповідника Чернігівського митрополичого дому. Композиція і стилістика самої статті відверто вказує на залежність Огієнка-медієвіста від принципів і методології, виробленої Семінаром В.Перетца. Дослідник подає якнай докладнішу історію вивчення самої пам'ятки, справедливо зазначаючи, що книга "не має про себе спеціального дослідження, ... навіть не знає наукового опису тих видань, що дійшли до нас" [7: 3]. Однак, при характеристиці "Руна..." Огієнко, фактично, повторюючи своїх попередників (митрополита Євгенія, Івана Шляпкина, Євгена Петухова), зазначає, що книга Д.Туптала була видана вісім разів, і припускає при цьому неточність: книга Дмитрія під назвою "Руно орошенное" видавалася лише сім разів, а у 1677 була видана книга "Чуда Пресвятої і Преблагосло-

венної Діви Марії, що діялися від образу її чудотворного в монастирі св. Славного Пророка Іллі Чернігівському", яку можна кваліфікувати лише як першу підготовчу редакцію "Руна..."

У своєму дослідженні І.Огієнко визначає найхарактерніші композиційні та стильові ознаки книги Д.Туптала, зосередивши увагу на її джерельній базі, проаналізувавши особливості опису самих чудес та авторських коментарів до них, а також вказавши на зв'язок із народною творчістю. Загалом же матеріали статті є серйозним підґрунтям для розгляду "Руна..." як тексту, що демонструє процес формування творчої лабораторії письменника, яка виявить себе пізніше у "Четьях-Мінеях" [8].

У шістдесятих роках ХХ ст. ім'я Дмитрія Ростовського часто зустрічається у працях Іларіона. У вже згадуваній "Українській патрології" митрополит називає його у списку 170 українських святих, встановлюючи таким чином історичну справедливість. Адже, на жаль, традиційно Святитель Дмитрій і до сьогодні кваліфікується як святий російської православної церкви, і до сьогодні залишається "зодягненим в чужу одежу" [1: 9]. Іларіон, розмірковуючи про національну заангажованість усіх українських святих, пише: "Святий Дмитрій Туптало, хоч і був Митрополитом Ростовським, виразно позостався сином українського народу аж до свого упокоєння" [1: 28]. На жаль, ця теза у Огієнка залишається без будь-якого наукового підтвердження, хоча Діаріуш Дмитрія, його епістолярій, зокрема листи до Стефана Яворського, можуть надати їй серйозної наукової доказовості.

Загальну характеристику діяльності Дмитрія Ростовського, переважно як церковного діяча, подає І.Огієнко і у монографії "Українська церква за час Руїни" (Вінніпег, 1956), наголошуючи на зв'язках Святителя з митрополитом Йосипом Нелюбовичем-Тукальським, який обстоював самостійність Української Церкви, та на зусиллях Дмитрія у аспекті розбудови монастирів Чернігівщини. Саме цю сторінку життя і діяльності Туптала Огієнко трактує як приклад беззастережного служіння рідному народові та національній церкві. Справді, будучи ігуменом Максаківського, Крупицького (Батурин), Глухівського, Чернігівського, Успенського, Єлецького та Новгород-Сіверського Спаського монастирів, Дмитрій робить все для того, щоб підвищити їх економічний статус, повернути їм славу центрів національного православ'я і цим піднести у народі почуття духовності та пошани до чернецького способу життя.

Історико-літературна монографія "Святий Дмитро Туптало. Його життя і праця" (224 сторінки) вийшла друком у Вінніпезі 1960 року. Основна частина праці присвячена досить докладній біографії Святителя. Фактично це була перша в історії української літератури та Української Церкви спроба реконструкції життєвого шляху Дмитра Туптала. Відчувається, що Огієнко широко послуговувався працею чи не єдиного біографа Святителя – Івана Шляпкіна – "Святой Дмитрий Ростовский и его время". Це можна пояснити суто побутовими причинами: перебуваючи на еміграції, Іларіон не мав змоги користуватися архівними матеріалами, а отже, змушений був звертатися до найавторитетнішого на той час (і до сьогодні!) видання. Однак, на противагу Шляпкіну, який концентрує свою увагу на діяльності Дмитрія як Ростовського митрополита, на його протистоянні старообрядництву, Іларіон зосереджується на українському періоді життя майбутнього святого, на його участі у боротьбі за національну церкву, зокрема на стосунках з Й.Нелюбовичем-Тукальським та Л.Барановичем, багато пише про протистояння Московського патріарха Якіма і архімандрита Києво-Печерської Лаври Варлаама Ясинського у справі видання "Четьїв-Міней".

Звертаючись до характеристики літературної діяльності Дмитрія, Огієнко побіжно зауважує про його ранні праці – зокрема "Руно орошенное", про його проповіді та церковно-полемічні трактати, а основну увагу зосереджує на праці над "Четьями-Мінеями". До честі дослідника слід зазначити, що ця частина його монографії є якщо і не першою, то найбільш ґрунтовною на той час спробою історико-літературного аналізу найбільшої слов'янської антології житій святих. Така авторська увага до справи всього життя Туптала пояснюється, перш за все, тим фактом, що Іларіон вважав агіографію та апологію дуже дієвим і серйозним засобом впливу на особистість, стверджуючи, що без української патрології та української апології "не буде повною й правдивою ані історія Української Православної Церкви, ані історія України взагалі" [1: 14].

Характеризуючи "Четьї-Мінеї" Дмитрія, Огієнко більш докладно зупиняється на окремих проблемах, які видавалися йому найбільш важливими для створення портрету українського святого. Зокрема, він досить докладно аналізує специфіку опрацювання Тупталом джерельного матеріалу, зазначаючи, що основним критерієм для відбору у агіографа була їх достовірність. Абсолютно справедливо Огієнко при цьому зазначає, що Дмитрій був одним з перших українських письменників, які займалися критикою джерел [7: 280]. Також дослідник вдається до спроби аналізу мови "Четьїв" і приходиться до висновку про те, що Туптало, будучи добрим стилістом, добре володіючи церковнослов'янською мовою, все ж не зміг уникнути проникнення в тексти українських слів і зворотів. На думку Огієнка, саме це й стало однією з причин заборони друкування "Четьїв" Печорською друкарнею (1745) та їх пізніших російськомовних переробок. Так "всежиттєвий труд Святителя українця Дмитрія став виходити мовою, якою він не писав і не говорив..." [7: 288].

Як уже зазначалося, монографія митрополита Іларіона про Дмитрія Ростовського стала однією із перших спроб повернути ім'я і славу цієї, без перебільшень, геніальної особистості в національній історії та літературі. Саме таку мету ставив перед собою дослідник, і саме вона виправдовує простоту, а можливо, й деяку схематичність викладу. Шукати якихось значних наукових знахідок у цьому дослідженні – занадто безнадійна справа. Думається, автор і не передбачав дати вичерпну інформацію про Святителя та здійснити якнайглибший аналіз його творчого доробку. Важливо те, що він спробував нагадати своїм сучасникам і нащадкам про великого українця Дмитрія Туптала, викликати інтерес до нього як до однієї з найвеличніших постатей нашої національної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іларіон, митрополит. Українська патрологія. - Ч.І-ІІІ. - Вінніпег, 1965. - 164 с.
2. Огієнко І. Святий Дмитрій Туптало // Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. – К., 1999. – С. 242–351.
3. Огієнко І. "Руно орошенное" святого Дмитрія Ростовського // Университетские известия. - К., 1912.
4. Святий Дмитрій, митрополит Ростовский. - М., 1849. - 203 с.; Шляпкин Й. Святой Дмитрий Ростовский и его время (1651-1709). - СПб., 1891. - 460 с.; Попов М, Святитель Дмитрий Ростовский и его труды. - СПб, 1910. - 350 с.
5. Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження // Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. - К., 1999. - С.7-61.
6. Іларіон, митрополит. На чужині // Іларіон, митрополит. Вікові наші рани: Драматичні поеми. -Вінніпег, 1960. - С.89-143.
7. Огієнко І "Руно орошенное" св. Дмитрія Ростовського. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 8с.
8. Савченко І. "Руно орошенное" Дмитрія Туптала: до проблеми формування творчої лабораторії письменника. // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – Вил. І. – К., 1999. – С.8-13.

Матеріал надійшов до редакції 6.11.2001 р.

И. В. Савченко. Иван Огиенко как исследователь жизни и творчества Дмитрия Ростовского (Туптала)

Статья посвящена вопросу изучения Иваном Огиенком жизни и творчества одного из известных деятелей украинской церкви XVII– XVIII в. Дмитрия Ростовского (Туптала), определяются причины заинтересованности митрополита личностью и литературными трудами Святителя.

Savchenko I. V. Ivan Ogiyenko as a researcher of the life and works of Dimitry Rostovsky (Tuptalo)

The article deals with Ivan Ogiyenko's study of the life and works of Dimitry Rostovsky (Tuptalo) and defines the reasons of Metropolitan's interest in the personality and literary heritage of the Sanctificator.